

BUYUK AJDODLARIMIZ MEROSI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TARBIYASIDA

Raxmonova Dilfuza Maxmudovna

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

Hamdamova Adolat

Sport faoliyati va pedagogika fakulteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda buyuk allomalar, qomusiy ilm sohiblari pandnoma ruhidagi asar mualliflarining ta'lim-tarbiya to'g'risidagi asarlari, fikr va qarashlarining butun jahonda tutgan o'rni va pedagogik fikrlar taraqqiyotiga qo'shgan hissasi, shuningdek bugun kun amaliyatidagi ahamiyati yoritilgan

Kalit so'zlar : buyuk allomalar , ta'lim , tarbiya, kamoloti, pandnoma.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль великих учёных-энциклопедистов в духе панднамы, труды, мысли и взгляды авторов произведений об образовании в мире и их вклад в развитие педагогической идеи, а также сегодняшнее её развитие. важность на практике подчеркивается

Ключевые слова: великие учёные, образование, подготовка, совершенствование, панднома.

Annotation: In this article, the role of great scholars, encyclopedists in the spirit of pandnama, the works, thoughts and views of the authors of works on education in the world and their contribution to the development of pedagogical ideas, as well as today's its importance in practice is highlighted

Key words: great scientists, education, training, perfection, pandnoma.

Kishilik jamiyati paydo bo'lganidan boshlab uni rivojlantirish uchun yoshlarga ta'lim berish ehtiyoji vujudga kelgan. Shu maqsadda, izlanishlar boshlangan. O'tmishda o'qitishda tarbiyachi – tarbiyalanuvchi munosabatlari ustivorligi, ustoz-shogird munosabatlarning qadriyat darajasiga ko'tarilganligi ko'plab asarlariga buyuk mutafakkirlarimiz tomonidan e'tirof etilgan. Sharq xalqlari ta'lim tizimida X asrda ta'lim oluvchilar huquqining toptalishiga qarshi ularning mustaqil bilim olish va fikrlash faoliyatini rivojlantirishiga qaratilgan o'qitish nazariyasi vujudga keldi. Forobiy, ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy kabi buyuk mutafakkirlarning asarlarida bu nazariya rivojlantirildi. Jumladan, ibn Sino: “Agar o'quvchi bir masaladan boshqa bir masalaga o'tib tursa u huddi turli-tuman bog'u rog'larda sayr qilgandek bo'lib, bir bog'dan o'tar-o'tmas, yana boshqa bog' boshlanishiga intiq bo'ladi. So'ngra

esa, u bu bogʻning barcha qismini koʻrgisi, tomosha qilgisi keladi”, deb yozgan edi.

Koʻrinib turibdiki, oʻsha davridayoq oʻquvchilarning fikrlash faoliyatlarini rivojlantirish uchun ularga har doim yangi oʻquv materiallarini taqdim etish gʻoyasi ingari surilgan. Buyuk ajdodlarimizning bizga qoldirgan taʼlimiy qadriyatlari nihoyatda katta didaktik ahamiyatga ega boʻlib, ular bugungi kunda ham oʻquv jarayonini takomillashtirishga munosib ulush qoʻsha oladi. Jumladan, oʻtmishda yashab oʻtgan barcha allomalarning qarashlarida taʼlim-tarbiya uygʻun tarzda amalga oshirilishi lozimligi; pedagog oʻzining tashqi qiyofasi, bilimdonligi, maʼnaviyati, hulq-atvori, muomala madaniyati bilan oʻquvchilarga namuna boʻlishi zarurligi taʼkidlanadi. Albatta, har bir murabbiylarning yurish-turishini soʻzlash madaniyatiga qarab oʻquvchilarga eʼtiqod, bilimga intilish, oʻquv jarayoniga qiliqish vujudga keladi. Ajdodlarimiz buni oʻz vaqtida chuqur his etganlar. Bu esa, oʻz navbatida, oʻquvchilarning bilimlarini oʻzlashtirish saviyasiga sezilarli taʼsir koʻrsata olgan.

Abu Nasr Forobiyning “Aql haqidagi risola”, “Kitobi axloq” kabi asarlarida taʼlim tizimi uchun muhim boʻlgan didaktik qarashlar ilgari surilgan. Forobiy taʼlim-tarbiya jarayonida taʼlim oluvchilarga individual yondashish zarurligi gʻoyasini koʻtarib chiqqan edi. Bunda u bolalarning tabiiy, ruhiy va jismoniy holatlarini ham nazarga tutish zarurligini taʼkidlaydi. Oʻquv-biluv jarayonida bolalarda individual yondashuvni amalga oshirish bugungi kunda ham taʼlimning dolzarb muammolaridan biri sifatida namoyon boʻlmoqda. Bolalarning layoqati, qiziqishi va nimaga qodir ekanligini bilmasdan turib, ularga individual taʼlim berish mumkin emas, - deya koʻrsatadi Forobiy. Demak, bolalarning shaxsiy, axloqiy va individual xususiyatlarini aniqlagan holdagina ularga individual taʼlim berish natijasida oʻqitish samaradorligini taʼminlash mumkin.

Abu Ali ibn Sinoning “Donishnoma” asarida taʼlim-tarbiya, ilm-maʼrifat, taʼlim oluvchilarning ruhiy dunyosini anglash kabi masalalar yechimi oʻz ifodasini topgan. Ushbu asar mudarrislar uchun bir necha yuz yillar davomida asosiy qoʻllanma boʻlib kelgan. Sharqning buyuk mutafakkiri ibn Sino bolalarga taʼlim berishdan oldin ularning xulq-atvorini oʻrganib, bilimlarini tekshirib koʻrishi, soʻngra qiziqishlariga qarab, kasb-hunarga yoʻnaltirish zarurligini tavsiya etgan edi. Ibn Sino oʻsha davridayoq bolani necha yoshdan boshlab taʼlim jarayoniga jalb etish lozim? degan savolga javob izlagan edi. Bu masalaga uning oʻzi “Kitob-ul ishorat fil mantiq va hikmat” asarida: “Bola 6

yoshga yetgach, u muallimga topshiriladi, ta'lim asta-sekinlik bilan berilishi kerak. Uni birdaniga kitobga bog'lab qo'ymaslik lozim", - deb ta'kidlanadi.

Abu Rayxon Beruniy ham o'z davrida ta'lim haqidagi ilg'or g'oyalarni ko'tarib chiqqan edi. U bolalarni 5-6 yoshdan boshlab o'qitish tarafdori bo'lib, bolaga qo'yiladigan talablar sifatida o'z fanini yaxshi bilishi, pokizalikka e'tibor berishi, rostgo'yligi, toza-ozoda yurishi zarurligi kabilarni ko'rsatgan. U ta'lim-tarbiya jarayonida bolaning o'rnak-namuna ko'rsatishini dars samaradorligini oshirish uchun asosiy vosita sifatida qayd etgan. Beruniy ta'lim-tarbiyani aqliy, axloqit, mehnat va nafosat ta'lim-tarbiyasi kabi bir necha turlarga bo'lgan edi. Shu bilan bir qatorda, ularni ta'limning dastlabki bosqichidan boshlab tarbiyalanuvchilarga singdirib borish lozimligini ta'kidlagan. Mutafakkir shunday deb yozadi: "Ta'lim berishda bizning maqsadimiz, bolani toliqtirib qo'ymaslikdir. Hadeb bir narsani o'qiyverish bola uchun zerikarli bo'lib, uning toqatini toq qiladi". Ko'rinib turibdiki, alloma bolaga bir xildagi o'quv materiallarini takror taqdim etish natijasida ularni toliqtirish, zeriktirish, ularni o'quv jarayonidan bezdirishga olib kelishni alohida ta'kidlaydi.

VIII – XI asrlarda o'quvchilar, asosan, maktabdorlarning xonadonlari va madrasalarda ilm olganlar. O'sha davrda o'qitishning imlo, mutolaa usullaridan keng foydalanilgan. X asr Markaziy Osiyoda o'qitishning "Tadriz" (shahar, izoh) usuli shakllanishi munosabati bilan – oliy dorilfunun tashkil topdi.

Sharqona ta'lim usullaridan bolaning kuchi va imkoniyatidan kelib chiqqan holda, unga alohida yondashish, ya'ni individual ta'lim berishni tashkil etish o'sha davr ta'lim amaliyotida o'zini oqlagan edi. Sa'diy Sheroziy o'zining ta'lim-tarbiya oid qarashlarini "Bo'ston" hamda "Guliston" asarlarida bayon etgan. Bu ikki asar xalq pedagogikasi namunalari, ya'ni hikmatlar, pandlar, maqol va rivoyatlar zaminida vujudga kelgan. Ushbu asarlar Sharq xalqlari ta'limida alohida ahamiyatga ega.

Sharq mutafakkirlarining bevosita ta'lim sohasida ilgari surgan o'lmas g'oyalari pedagogik jarayonning taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan bir qatorda, turli fanlardan amalga oshirilgan kashfiyatlar ta'lim-tarbiya mazmunida o'z ifodasini topmagan edi. Shuningdek, dunyoviy fanlarning o'qitilishiga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Garchand, sinf – dars tizimi dastlab Forobiy tomonidan asoslangan bo'lsada, XII – XVII asrlarda bunday yondashuv ta'lim jarayonining tashkil qitishga amal qilinmadi. Shu bilan bir qatorda, ta'lim mazmunini belgilash sohasida qat'iy tartib va tamoyillar mavjud emas edi. Jumladan:

- a) muayyan mazmunga asoslangan o'quv kurslari shakllantirilmagan;
- b) o'quvchilarning maktabga kelish-ketish vaqti yil hisobiga asoslangan holda aniq chegaralanmagan;
- c) o'qitishda umumiylik emas, xususiylikning ustivorligi ta'minlangan;
- d) domlalar umumiylik emas, xususiylikning ustivorligini ta'minlagan.

O'sha davrlarda ta'lim mazmunining asosini diniy ta'limotlar tashkil etgan. Dunyoviy bilimlar, tushunchalarni o'quvchilarga yetkazish alohida e'tibor qaratilmagan. Maktablarda daslik sifatida "Xaftiyak", "Chorkitob" va "So'fi Olloyor" she'rlari o'qitilar edi. Ba'zi eski maktablarda "Fazn ayn", "Tajvid", "Mantiq", "Devoni Fuzuliy", "Devoni Bedil", "Devoni Mashrab", "Devoni Rag'buzy" kabi murakkab asarlar, "Yusuf va Zulayho", Alisher Navoiyning "Devoni Navoiy", "Amir Navoiy", "Devoni Amir Navoiy" kabi nomli she'riy kitoblardan darslik sifatida foydalanilgan. Bu asarlarning bolalar yoshi va saviyasiga mos kelmasligi XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Furqat, Behbudiy, A. Avloniy, M. Abdurashidxonov, X. Muin kabi ilgo'r fikrli ma'rifatparvarlar va pedagoglar ham ko'rsatib o'tgan edilar. O'quvchilarning bilim sifati, fanga bo'lgan qiziqishlarini orttirish uchun ularni rag'batlantirishga alohida e'tibor berilgan. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilarning o'zlari sevgan sohalari bilan shug'ullanishlariga alohida zamin hozirlangan. O'quvchilar maktabxonalarda o'qib yurgan davrlardanoq muayyan yo'nalishda chuqur bilim olish va o'z mahoratlarini oshirishga undalغانlar. Maktab va madrasalarda o'qituvchilar o'quvchilarning iqtidorlarini juda erta aniqlaganlar va shu asosda ularning har birlari bilan alohida-alohida mashg'ulotlar olib borganlar. Ibn Sino, Beruniy kabi allomalar hamda ma'rifatparvar Furqat o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda ko'rgazmalilikning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib o'tganlar. Bu esa o'quvchilarning ko'rish, eshitish kabi fiziologik jarayonlarini rivojlantirib, ularning tasavvurlari, dunyoqarashlarini kengaytiradi va ularda estetik didni tarkib toptiradi, degan muhim qarashni ilgari surganlar. Qadimda o'g'il va qiz bolalar alohida-alohida maktablarda o'qitilgan. O'g'il bolalarning aksariyat maktablari masjidlar, madrasalar, qorixonalar, rabotlar, maktabdorlarning uylari huzurida bo'lgan. Qiz bolalar maktablari pedagog ayollar yoki badavlat kishilarning xonadonlarida bo'lgan. O'g'il bolalarga domlalar, qizlarga esa, otinoyi (otinbibi, bibihalofa, bibiotin, eltibibi)lar ta'lim-tarbiya berganlar. O'sha davrlarda ham hozirgi Qoraqalpog'iston hududidagi maktablarda o'g'il va qiz bolalar birga o'qitilgan. Shar'iy qoidalarga ko'ra, ilm o'rganish maqsadida domla yoki otinbibiga murojaat qilgan bolalarga rad javobini berish og'ir gunoh hisoblangan. Shunga ko'ra, bolaning ota-onasi pedagogga

qancha haq to'lashidan qat'iy nazar, ular maktablarga qabul qilinganlar va ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lganlar. O'sha davrlarda ham yetim-yesirlarga tekin ta'lim berilgan. Qishloq maktablarida 15-20 tacha, shahar maktablardagi domlalarda 50-60 tagacha o'g'il bolalar tahsil olganlar. Bolalar maktabga 5-6, ba'zan 6-8 yoshdan qabul qilinganlar. O'quv jarayoni 5 yildan 8 yilgacha davom etgan. O'sha davrlarda o'quvchilar yoz mavsumi va ramazon oylarida ta'tilga chiqarilgan. Juma va bayram kunlari maktablarda mashg'ulotlar o'tkazilmagan. Boshqa odatiy kunlarda esa, ertalab quyosh chiqqandan kech asr nomozigacha davom etgan. O'qish vaqtining davomiyligi domlarning tahsil berish mahorati, o'quvchilar zehning maromi hamda tahsil oluvchilarning oilaviy sharoitiga bog'liq tarzda belgilangan. O'qish uchun murojaat qilgan o'quvchilar yilning barcha kunlarida maktablarga qabul qilingan. Barcha o'quvchilar bitta xonada o'qiganlar. Mazkur maktablarda qat'iy dars rejasi, o'quv jadvali va o'quv dasturlari bo'lmagan. Harflarni o'quvchilarga o'rgatish jarayoniga ularning osti va ustiga qo'yiladigan diakritik belgilardan harakatlar yordamida bo'g'in tuzish o'rgatilgan. Navbatdagi dars bosqichi "Abjadxonlik" bo'lgan. Bunda o'quvchilar so'zlardagi o'zaro bo'g'inlarni qo'shish, "Abjad"ga ko'ra, hisob va ko'paytirishga o'rgatilgan. Maktabda kitobxonlik "Haftiyak" dan Quranning qolgan qismi o'qitilgan. Savodi chiqqach, bolalar diakritik belgilarning nasta'liq yozuvida fors tilida yozilgan "Chor kitob", So'fi Olloyorning "Sabot ul-ijozin", Faxrididdin Attorning "Mantiq ut-tayr", Hofiz Sheroziy, Fuzuliy, Bedil, Navoiy, Mashrab kabi shoir va mutafakkirlarning devonlarini o'qib saboq olganlar. Qizlarning maktabxonalarida ko'proq shoirlar ijodi o'rganilgan. Masalan: Sharqona odob-axloq, uy-ro'zg'or tutish, pazandalik, pokizalik kabilarga o'rgatuvchi Aliy Nazimoning "Ta'limi banot", Olimat ul-Banotning "Muoshorat odobi", Faxriddin ibn Rizouddinning "Tarbiyali xotun" kabi asarlarida darsliklar sifatida foydalanilgan. Maktablarda bolalar o'qishni to'liq o'zlashtirib olganlaridan keyingina yozishga o'tganlar. Ba'zi maktablarda esa, "So'fi Olloyor", "Xo'ja Hofiz" kitoblarini o'qish ko'nikmasiga ega bo'lganlaridan keyingina harflarni yozishga oid mashqlarni boshlaganlar. O'quvchilarga yozuvni o'rgatish bir necha bosqichda amalga oshirilgan. Dastlab o'quvchilarga alohida harflar yozdirilgan. Bu o'sha davr pedagoglarining ta'biricha, xat-savod o'rgatishning mufradot bosqichi hisoblangan. Undan so'ng esa, harflarni qo'shib yozishga o'tilgan. Mazkur bosqich xat-savod o'qitishning murakkab bosqichi deb atalgan. Shundan so'ng baytlar, qit'alar, ruboiylarni ko'chirib yozishga oid topshiriqlar berilgan. Bunday mashqlar muqattaot mashqlari deb nomlangan. O'sha davr domlari yozuvni o'rgatishda "Badonul insho", "Munshaot", "Dastu

ul-quzot”, Said Salohiddinxo’ja ibn Oloviddinxo’janing “Mufradot”, Shermuhammad Avazbek o’g’li Munisning “Savodi ta’lim” kabi darslik va qo’llanmalaridan foydalanganlar. Biroq u davrlarda o’quvchilarga maktabni bitirganliklari haqida hech qanday hujjat berilmagan.

Yuqoridagilar asosida xulosa qilib aytish mumkinki, ajdodlarimiz barcha davrlarda yoshlarning ilmi bo’lishiga alohida e’tibor qaratganlar va bunday olijanob maqsadni amalga oshirish uchun asrlar davomida ta’limiy qadriyatlarining boy hamda bugungi kun uchun ham alohida qimmatga ega bo’lgan boy zaxirasini vujudga keltirganlar. Mazkur qadriyatlarni o’rganish, aniqlash, har tomonlama chuqur tahlil qilish va ularni saralagan holda bugungi kunda didaktika nazariyasini rivojlantirishda qo’llash alohida ilmiy-amaliy qimmatga ega.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyevning quyidagi fikrlarini keltirishimiz o’rinli: “Dunyoga Buxoriylar, Beruniylar, Termiziylar, Xorazmiylardek buyuk alloma va aziz avliyolarni bergan jonajon Vatanimiz yoshlari ulug’ ajdodlariga munosib bo’lib ulg’ayishi uchun barcha sharoitlarni yaratib berishimiz zarur” Demak, buyuk ajdodlarimizga xos bo’lgan shijoat, iroda, mardlik, oqillik kabi hislatlarni ulg’ayib kelayotgan barkamol avlodlarimizda shakllantirish bizning dolzarb vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik- milliy g’oyamizning poydevoridir. “Tasvir” nashriyot uyi Toshkent-2021.
2. Ma’naviyat yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar) -T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti.1999.
3. “Xalq ta’limi” jurnali, 6-son, 2009 yil.
4. Robiya Otamurodova “Maktab yoshigacha bo’lgan bolalarni tarbiyalash usullari” Qarshi 2005 yil.
5. “Uchinchi mingyillikning bolasi” tayanch dasturi. T. , “Ma’rifat-madadkor” 2002.
6. O.U.Hasanboyeva “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi” Toshkent 2006 yil.

ALISHER NAVOIY QIT’ALARI SHARHI VA O’QITISH USULLARI

Eshmurodova Shahnoza Ilhomovna,

Buxoro viloyati Vobkent tumani 36-umumta’lim maktab

ona tili va adabiyot fani oliy toifali o’qituvchisi

Annotatsiya: O’quvchilarni har tomonlama yetuk shaxs sifatida tarbiyalash, erkin va ijodiy fikrlay olish qobiliyatlarini rivojlantirish bugungi